

Internetové diskuse o cikánech a Romech

(Homoláč, Jiří: Internetové diskuse o cikánech a Romech. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2009, 197 s., ISBN 978-80-246-1515-8)

Milan Ferenčík, Filozofická fakulta PU, mmmo94@unipo.sk

Monografia Jiřího Homoláča je o „rómskej otázke“ ako jednej z oblastí, ktoré naďalej spájajú nástupnícke štáty bývalého Československa, ba v istom ohľade dokonca intenzívnejšie (viď permanentná možnosť exodu príslušníkov tohoto etnika pri väčších sociálnych otrasoch, ako napr. v r. 2004 po rozhodnutí slovenskej vlády znížiť sociálne dávky) než v období spoločného štátu. J. Homoláč však nepredkladá monografiu o Rómoch, ale o internetových diskusiách o nich. Rozdiel je podstatný a spočíva v tom, že k Rómom ako k jednému zo subjektov internetových diskusií nepristupuje ako k reálne existujúcim ale ako konštruovaným v interakciách ich účastníkov. Autora zaujíma to, aké prostriedky a ich inventáre využívajú účastníci neoficiálneho majoritného diskurzu o Rómoch pri vyjadrovaní sa o nich, o sebe, o ostatných účastníkoch a o iných entitách a čo svojimi voľbami sledujú resp. dosahujú. Tento zámer zužuje teoreticko-metodologické východiská analýzy na tie prístupy v súčasnej analýze diskurzu, ktoré chápu diskurz ako produkciu sociálna, teda ako formu sociálnej praxe, a na také analytické nástroje, ktoré umožňujú uchopiť a popísať reálne prebiehajúce interakcie.

Práca pozostáva z úvodu, šiestich kapitol, záveru, zoznamu analyzovaných internetových diskusií a mediálnych textov, bibliografie a menného a vecného registra.

V prvej kapitole (*Diskurzívna analýza interetnických vzťahů*) venuje autor priestor dvom prístupom v rámci kritickej analýzy diskurzu (sociokognitívne orientovaný prístup T. van Dijka a diskurzno-historická metóda M. Reisingla a R. Wodakovej) a diskurzívnej psychológie (J. Potter a M. Wetherellová). Kým voči kritickoanalytickým pozíciám sa viac-menej vymedzuje (sám chápe ako kritickú analýzu iba takú, ktorá poukazuje na konštruovanie entít v diskurze, vrátane svojej), termín diskurzívnej psychológie „interpretačný repertoár“ preberá a upravuje na kľúčový analytický nástroj vlastnej analýzy. Homoláč chápe diskurz ako sieť textov odkazujúcich na spoločnú tému (t.j. architextovo, resp. paradigmaticky) a (reálnych a potenciálnych, verbálnych a materiálnych) reakcií na texty a na iné reakcie (t.j. intertextovo, resp. syntagmaticky). Tým však zakladá problém potenciálnej nekonečnosti diskurzu a s tým súvisiaci problém výberu textov, ktoré by boli pre daný diskurz reprezentatívne. Keďže však reálnosť diskurzu ako celku, vrátane analyzovaného „diskurzu o Rómoch“, je pre jeho účastníkov iba hypotetická, ide o analytický konštrukt, ktorého nosnosť je nutné overiť na analýze konkrétneho materiálu. V chápaní diskurzu ako siete textov je zreteľný aj vplyv konceptu „mediálnej dialogickej siete“ (J. Nekvapil a I. Leudar).

Druhý kľúčový analytický nástroj je etnometodologická členská kategorizačná analýza, ktorá pracuje s ústrednými pojmami (napr. Róm, cigán, rasa, majorita) nie ako s vopred danými analytickými kategóriami existujúcimi pred analýzou a nezávisle od nej ako súčasť nejakej sociálnej teórie, ale ako s kategóriami členskými, t.j. takými, ktoré používajú samotní účastníci diskusií a na ktoré sa sami (explicitne a implicitne) odvolávajú. Kapitola charakterizuje diskurz o Rómoch žánrovo, tematicky a účastnícky a vymedzuje predmet analýzy na neoficiálny majoritný diskurz v prostredí internetových diskusií.

V druhej kapitole (*Diskurzívna analýza internetových diskusií*) autor zdôvodňuje prínos analýzy internetových diskusií o Rómoch z diskurzno-analytického hľadiska a predkladá ich charakteristické črty (napr. dostupnosť, anonymita, prítomnosť administrátora a pod.). Ľahko dostupný materiál je mimoriadne vhodný na skúmanie toho, ako účastníci primárne

postojových diskusií konštruujú svoje vlastné identity (prostredníctvom usúvzťažňovania členských kategórií a kategoriálne viazaných predikátov, resp. aktivít, rysov a pod.) a vyjednávajú argumentačné pozície vzhľadom na cieľ, ktorý chcú dosiahnuť (napr. konštruovanie samého seba ako morálne vyspelého účastníka, partnera ako slušného Róma a pod.). Jazykové prostriedky ako súčasť diskurzívnych postupov autora zaujímajú nie sami osebe, ale iba v prípade, kedy sú funkčne zapojené do konštruovania identít účastníkov a objektov diskusií.

V tomto zmysle je kľúčová tretia kapitola (*Interpretační repertoáry užívané v internetových diskusiách o Romech*), v ktorej autor predstavuje dva základné interpretačné repertoáre prostriedkov a postupov, z ktorých účastníci diskusií čerpajú: a) tzv. „protiromský repertoár“, ktorý používajú účastníci pri negatívnom vyjadrovaní sa o Rómoch, a b) tzv. „protiprotiromský repertoár“, ktorý používajú účastníci, ktorí sa Rómom zastávajú, resp. ktorí sa vymedzujú voči prvej skupine. Ako autor zdôrazňuje, takéto dichotomické delenie diskurzívnych prostriedkov je čiste hypotetické: nielenže repertoáre „reálne“ existujú iba ako analytické konštrukty, ale predstavujú kontinuum s potenciálnym používaním prostriedkov patriacich k oboch nielen rámci celých diskusií, ale i v individuálnych príspevkoch. Navyše oba repertoáre sú vzájomne prepojené (v intenciách konverzačnej analýzy tvoria ich používatelia relačný pár). Interpretačný repertoár autor definuje ako „prostriedky a postupy, pomocou ktorých sa komunikuje spôsobom rozpoznatelným pre ostatných aktérov konštruujú v danom diskurze niejakou entitu“ (s. 166). V jadre kapitoly je vyčlenenie štyroch subjektívnych pozícií (Rómovia, normálni Česi, vyložení rasisti, zástancovia Rómov) a obsahy prehľad prostriedkov oboch interpretačných repertoárov. V zásade ide o uplatnenie postupu členskej kategorizačnej analýzy: autor poukazuje na to, že pri vzájomnom vyjednávaní identít a konštruovaní pozícií účastníci diskusií usudzujú na existenciu vzájomného vzťahu medzi členskými kategóriami a ich kategoriálne viazanými predikátmi. Predmetom analýzy by malo byť to, na základe akých predikátov, rysov, aktivít a pod. sa konštruujú ktoré členské kategórie v jednotlivých príspevkoch a čo sa tým sleduje.

V štvrtej („*Slovenští Romové mítí na západ*“ (analýza internetovej diskuse o migrácii Romů)) a piatej kapitole (*Vlasta Horváth SuperStar* (analýza internetovej diskuse o slušném Romovi)) na dvoch konkrétnych prípadoch diskusií autor overuje hypotézu o dvoch interpretačných repertoároch a analýzou lokálnych interakcií demonštruje, ako účastníci diskusií používajú ich prostriedky pri vyjednávaní pozícií v reakcii na konkrétne udalosti (migrácia Rómov na Slovensko a víťazstvo Róma v speváckej súťaži). Autor si všimá na čo v článkoch reagujú samotní účastníci pri spoločnom vyjednávaní významov. Zaujímavým konštatovaním je, že účastníci týchto debát používajú postupy, ktoré sú svojim spôsobom univerzálne a ktoré sú spoločné viacerým diskurzom daného obdobia (napr. pýtať sa na pôvod finančných prostriedkov, poukazovanie na limitovaný prístup „obyčajných/slušných“ ľudí k prostriedkom a zdrojom a pod.); tu je však nutné dodať, že to neznamená, že internetové diskusie o Rómoch nemožno charakterizovať, okrem tematického zamerania, aj inými osobitosťami, ako napr. minimálne intenzívnym prepojením s nediskurzívnymi praktikami (napr. prípadným násilným počínaním). K najdôležitejším (aj keď nie prekvapujúcim) zisteniam patrí to, že účastníci diskusií spájali kategóriu Róm s negatívnymi predikátmi, čo používali ako argumentačný základ nielen pre konkrétne tvrdenia (vyzývajúce k istým konkrétnym nediskurzívnym praktikám, ako napr. nepustiť Rómov na územie Česka), ale aj pre budovanie kontrastných pozícií prostredníctvom explicitného (a implicitného) konštruovania a posilňovania relačného páru „my“ a „oni“.

V záverečnej kapitole (*Diskurz, interpretační repertoár a internetové diskuse o Romech*) sa autor vracia k formulácii svojho chápania diskurzu (definícia diskurzu vid' vyššie) a obhajobe svojho analytického stanoviska, ktoré realizuje prepojením foucaultovského chápania diskurzu ako produkcie sociálna a etnometodologickej

konverzačnej analýzy. Autor odlišuje systémovú a udalostnú dimenziu používania jazyka, ktorým zodpovedá (na rozdiel of diskurzívnej psychológie) odlišenie interpretačného repertoáru (chápaného „člensky“, resp. „emicky“) od diskurzu, ktorý sa realizuje „udalostne“, a to konkrétnymi komunikátmi.

Jedna z otázok ktoré vyvstávajú v súvislosti s internetovými diskusiami je, či tieto, vďaka možnosti zostať v anonymite, neprekračujú isté konvenčné hranice prijateľnosti platné v bežnom diskurze o Rómoch. V závere kapitoly autor ponúka argumenty za nevyčleňovanie internetových diskusií o Rómoch z každodenného majoritného diskurzu, a to aj napriek tomu, že niektoré príspevky resp. pozície by mohli byť označené ako rasistické. Predovšetkým účastníci, ktorí používajú prostriedky z protiromského repertoáru, sa sami nekategorizujú ako rasisti; ich negatívny vzťah k Rómom nepramení z ich proaktívneho správania prameniaceho z orientácie na abstraktný koncept rasa, ale je vždy odôvodnený a situačne ukotvený, napr. vo vlastnej negatívnej skúsenosti, strachu z nich a pod. Okrem toho účastníci riešia interakčné problémy identické s problémami, ktoré sa riešia v interakciách na rôzne iné témy, napr. potreba zdôvodnenia pozície voči možnému obvineniu zo zaujatosti, prílišné zovšeobecňovanie a pod.

Internetové diskusie k publikovaným článkom sú výborným materiálom pre skúmanie 'on-line sociológie' praktizovanej účastníkmi, ktorí ako laickí sociológovia kategorizujú seba, iných účastníkov a entity o ktorých hovoria, čím sa/ich hodnotia, zaujímajú k nim stanoviská z pozície ktorých potom argumentujú, resp. konajú. Z analytického hľadiska sa autorovi nepochybne podarilo poukázať na toto prepojenie medzi diskurznom a nediskurznom dimenziou interakcie ako dvomi manifestáciami sociálnej praxe, ktoré sa vzájomne oplyvňujú a podnecujú: nediskurzne praktiky (napr. útok skinheadov na Rómov) sú vzápätí reflektované v textoch, privátnych aj verejných (medializovaných), pričom spätne vedú k (privátnym či verejným) nediskurzným reakciám. Diskurzna prax zvýznamňuje nediskurzne udalosti a dáva im status sociálneho. Poukázanie na potenciálny pôvod niektorých nediskurznych praktík v diskurznej činnosti aktérov spočíva prínosnosť tejto publikácie, čím sa ona stáva významným zdrojom podnetov pre sociológiu resp. sociálnu prácu a v čom spočíva jej konkrétny prínos pre riešenie pretrvávajúceho spoločenského problému prekračujúceho hranice uvedených štátov. J. Homoláč teda nezostáva iba pri výpočte a popise diskurznych prostriedkov ale poukazuje aj na ich emergentný charakter, t.j. sleduje to, ako vznikajú v situačne ukotvených bodoch diskusií, aké komunikačné ciele ich používatelia sledujú a do akých pozícií sa situujú. Ak je cieľom sociálnej analýzy ponúknuť riešenia sociálnych problémov, diskurzna analýza J. Homoláča nepochybne v rámci svojich kompetencií tento svoj účel plní, a to predovšetkým detailným rozrkrytím toho, na čo sa podujala, teda dynamiky diskurznej praxe v neoficiálnom majoritnom diskurze o Rómoch v prostredí internetových diskusií.

Napokon nepochybná relevantnosť textu J. Homoláča pre čitateľa na Slovensku je daná nielen tým, že ono je (minimálne aspoň v jednom z analyzovaných textov) kľúčovou súčasťou identity Rómov ako objektu internetových diskusií, ktoré sa tematizuje resp. je predmetom kategorizačnej práce. Samotná analýza je pre slovenského čitateľa/analytika užitočnou konfrontáciou s vlastným rozumením „riešenia rómskej otázky“ (nielen) v analogickom neoficiálnom majoritnom diskurze v prostredí internetových diskusií, v ktorých sa síce mení „obsadenie“, ale „osoby“ ostávajú.

„Táto publikácia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.“